Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
MACIEJ SZPUNAR
της 14ης Μαρτίου 2024[1]

Υπόθεση C-86/23

E.N.I.,
Y.K.I.
κατά
HUK-COBURG-Allgemeine Versicherung AG

[αίτηση του Varhoven kasatsionen sad
(Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου, Βουλγαρία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – Εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές – Κανονισμός (ΕΚ) 864/2007 – Διατάξεις αμέσου εφαρμογής – Ασφάλιση αστικής ευθύνης από την κυκλοφορία αυτοκινήτων – Τροχαίο ατύχημα – Δικαιώματα χρηματικής ικανοποίησης που αναγνωρίζονται στους συγγενείς του θανόντος – Αρχή της δίκαιης κρίσης όσον αφορά την ικανοποίηση για την προκληθείσα μη υλική ζημία – Κριτήρια εκτιμήσεως»

I. Εισαγωγή

1. Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως του Varhoven kasatsionen sad (Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου, Βουλγαρία) εγείρει το ζήτημα του εφαρμοστέου δικαίου σε αγωγή αποζημιώσεως ασκηθείσα από ιδιώτες, Βουλγάρους υπηκόους, κατά ασφαλιστικής εταιρίας, βάσει της υποχρεωτικής ασφάλισης της αστικής ευθύνης που προκύπτει από την κυκλοφορία αυτοκινήτων οχημάτων, για την ικανοποίηση της ηθικής βλάβης που προκλήθηκε από τον θάνατο της θυγατέρας τους σε τροχαίο ατύχημα που συνέβη στη Γερμανία.

2. Το ζήτημα αυτό συνδέεται με τη συνήθη προβληματική των «διατάξεων αναγκαστικού δικαίου», παρουσιάζει δε διττό ενδιαφέρον από την άποψη της ανάπτυξης του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου της Ένωσης. Παρέχει στο Δικαστήριο την ευκαιρία, αφενός, να οριοθετήσει την έννοια των «διατάξεων αμέσου εφαρμογής» κατά το άρθρο 16 του κανονισμού (ΕΚ) 864/2007[2] και, αφετέρου, να προσδιορίσει τα κριτήρια βάσει των οποίων οι κανόνες προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών μπορούν να χαρακτηριστούν ως «διατάξεις αμέσου εφαρμογής» κατά την έννοια του εν λόγω άρθρου, δεδομένου ότι η τελευταία αυτή πτυχή προκαλεί επί του παρόντος έντονες συζητήσεις στη θεωρία.

[1] Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

[2] Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Ιουλίου 2007, για το εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές («Ρώμη ΙΙ») (ΕΕ 2007, L 199, σ. 40, στο εξής: κανονισμός Ρώμη ΙΙ).

II. Το νομικό πλαίσιο

A. Το δίκαιο της Ένωσης

1. Ο κανονισμός Ρώμη II

3. Το άρθρο 4 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, το οποίο φέρει τον τίτλο «Γενικός κανόνας», ορίζει στην παράγραφο 1 τα εξής:

«Το εφαρμοστέο δίκαιο επί εξωσυμβατικής ενοχής η οποία απορρέει από αδικοπραξία είναι το δίκαιο της χώρας στην οποία επέρχεται η ζημία, ανεξαρτήτως της χώρας στην οποία έλαβε χώρα το ζημιογόνο γεγονός καθώς και της χώρας ή των χωρών στις οποίες το εν λόγω γεγονός παράγει έμμεσα αποτελέσματα, εκτός αν ορίζεται άλλως στον παρόντα κανονισμό.»

4. Το άρθρο 16 του εν λόγω κανονισμού, με τίτλο «Διατάξεις αμέσου εφαρμογής», προβλέπει τα εξής:

«Ο παρών κανονισμός δεν περιορίζει την εφαρμογή των διατάξεων αναγκαστικού δικαίου της χώρας του δικάζοντος δικαστή, οι οποίες εφαρμόζονται ανεξαρτήτως του δικαίου που διέπει κατά τα άλλα την εξωσυμβατική ενοχή.»

2. Ο κανονισμός (ΕΚ) 593/2008

5. Το άρθρο 9 του κανονισμού 593/2008 [3], το οποίο φέρει τον τίτλο «Υπερισχύουσες διατάξεις αναγκαστικού δικαίου», προβλέπει στις παραγράφους 1 και 2 τα εξής:

«1. Οι υπερισχύουσες διατάξεις αναγκαστικού δικαίου είναι κανόνες η τήρηση των οποίων κρίνεται πρωταρχικής σημασίας από μια χώρα για τη διασφάλιση των δημοσίων συμφερόντων της, όπως π.χ. της πολιτικής, κοινωνικής ή οικονομικής οργάνωσής της, σε τέτοιο βαθμό ώστε να επιβάλλεται η εφαρμογή τους σε κάθε περίπτωση που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής τους, ανεξάρτητα από το δίκαιο που κατά τα άλλα είναι εφαρμοστέο στη σύμβαση σύμφωνα με τον παρόντα κανονισμό.

2. Οι διατάξεις του παρόντος κανονισμού δεν μπορούν να περιορίσουν την εφαρμογή των υπερισχυουσών διατάξεων αναγκαστικού δικαίου του δικαίου του δικάζοντος δικαστή.»

B. Το βουλγαρικό δίκαιο

6. Η αδικοπρακτική ευθύνη κατά το βουλγαρικό δίκαιο διέπεται από τις διατάξεις των άρθρων 45 έως 54 του zakon za zadalzheniyata i dogovorite (νόμου περί ενοχών και συμβάσεων) [4] (στο εξής: ZZD).

[3] Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 17ης Ιουνίου 2008, για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές (Ρώμη Ι) (ΕΕ 2008, L 177, σ. 6, στο εξής: κανονισμός Ρώμη Ι).

[4] DV αριθ. 275, της 22ας Νοεμβρίου 1950.

7. Το άρθρο 45 του ZZD προβλέπει τα εξής:

«(1) Καθένας υποχρεούται να αποκαταστήσει τη ζημία που προκάλεσε σε άλλον.

(2) Σε όλες τις περιπτώσεις αδικοπραξίας, το πταίσμα τεκμαίρεται μέχρις αποδείξεως του εναντίου.»

8. Το άρθρο 52 του ZZD ορίζει τα εξής:

«Η χρηματική ικανοποίηση για τη μη υλική ζημία καθορίζεται από το δικαστήριο κατά δίκαιη κρίση.»

Γ. Το γερμανικό δίκαιο

9. Υπό τον τίτλο «Μη υλική ζημία», το άρθρο 253 του Bürgerliches Gesetzbuch (γερμανικού αστικού κώδικα) (στο εξής: BGB), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης, ορίζει τα εξής:

«(1) Χρηματική ικανοποίηση για μη περιουσιακή ζημία μπορεί να ζητηθεί μόνο στις περιπτώσεις που ορίζει ο νόμος.

(2) Όταν πρέπει να καταβληθεί αποζημίωση λόγω σωματικής βλάβης, προσβολής της υγείας, της ελευθερίας ή του σεξουαλικού αυτοπροσδιορισμού, μπορεί επίσης να ζητηθεί και δίκαιη χρηματική ικανοποίηση για μη περιουσιακή ζημία.»

10. Το άρθρο 823 του BGB, με τίτλο «Υποχρέωση αποκατάστασης της ζημίας», ορίζει στην παράγραφο 1 τα εξής:

«Όποιος, εκ προθέσεως ή εξ αμελείας, προσβάλλει παρανόμως τη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα, την υγεία, την ελευθερία, την ιδιοκτησία ή άλλο δικαίωμα τρίτου υπέχει έναντι αυτού την υποχρέωση να αποκαταστήσει τη ζημία που προκλήθηκε λόγω της προσβολής.»

11. Υπό τον τίτλο «Δικαίωμα άσκησης ευθείας αγωγής», το άρθρο 115 του Gesetz über den Versicherungsvertrag (νόμου περί συμβάσεως ασφάλισης), της 23ης Νοεμβρίου 2007[5], όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης, ορίζει στην παράγραφο 1 τα εξής:

«Ο τρίτος μπορεί επίσης να προβάλει το δικαίωμά του προς αποζημίωση κατά του ασφαλιστή,

1. σε περίπτωση ασφάλισης της αστικής ευθύνης με αντικείμενο την εκτέλεση υποχρέωσης ασφάλισης που προκύπτει από τον νόμο περί υποχρεωτικής ασφάλισης […]

[…]

Το δικαίωμα απορρέει από τις υποχρεώσεις του ασφαλιστή που πηγάζουν από την ασφαλιστική σχέση και, ελλείψει υποχρέωσης, από το άρθρο 117, παράγραφοι 1 έως 4. Ο ασφαλιστής οφείλει να καταβάλει χρηματική αποζημίωση. Ο ασφαλιστής και ο λήπτης της ασφάλισης που είναι υπεύθυνος για την αποκατάσταση της ζημίας ευθύνονται εις ολόκληρον.»

[5] BGBl. 2007 I, σ. 2631.

III. Τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης, το προδικαστικό ερώτημα και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

12. Στις 27 Ιουλίου 2014 η θυγατέρα των E.N.I. και Y.K.I., αναιρεσειόντων της κύριας δίκης, Βουλγάρων υπηκόων, απεβίωσε σε τροχαίο ατύχημα το οποίο συνέβη στη Γερμανία. Ο υπαίτιος του ατυχήματος ήταν ασφαλισμένος βάσει της υποχρεωτικής ασφάλισης αστικής ευθύνης στην HUK-COBURG-Allgemeine Versicherung AG (στο εξής: HUK-COBURG), ασφαλιστική εταιρία εγκατεστημένη στη Γερμανία.

13. Στις 25 Ιουλίου 2017 οι αναιρεσείοντες της κύριας δίκης άσκησαν αγωγή κατά της HUK-COBURG ενώπιον του Sofiyski gradski sad (πρωτοδικείου Σόφιας, Βουλγαρία) με αίτημα την καταβολή 250 000 βουλγαρικών λέβα (BGN) (περίπου 125 000 ευρώ) σε έκαστο εξ αυτών ως χρηματική ικανοποίηση για την προκληθείσα λόγω του θανάτου της θυγατέρας τους μη υλική ζημία.

14. Στις 27 Σεπτεμβρίου 2017 η HUK-COBURG κατέβαλε σε έκαστο γονέα το ποσό των 2 500 ευρώ ως χρηματική ικανοποίηση για την προκληθείσα λόγω του θανάτου της θυγατέρας τους ζημία.

15. Με απόφαση της 23ης Δεκεμβρίου 2019, το Sofiyski gradski sad (πρωτοδικείο Σόφιας) δέχθηκε εν μέρει την αγωγή επιδικάζοντας σε έκαστο γονέα αποζημίωση ποσού 100 000 BGN (περίπου 50 000 ευρώ), από την οποία αφαιρέθηκε το ποσό των 2 500 ευρώ που είχε ήδη καταβληθεί από τον ασφαλιστή.

16. Το εν λόγω δικαστήριο διαπίστωσε ότι εφαρμοστέο δίκαιο είναι το γερμανικό δίκαιο αστικής ευθύνης, το οποίο προβλέπει τη χρηματική ικανοποίηση της μη υλικής ζημίας των εμμέσως ζημιωθέντων, όπως οι αναιρεσείοντες της κύριας δίκης, μόνον υπό εξαιρετικές περιστάσεις, ήτοι σε περίπτωση που η ψυχική οδύνη προκάλεσε βλάβη της υγείας του εμμέσως ζημιωθέντος. Το δικαστήριο αυτό έκρινε ότι για την ψυχική οδύνη που υπέστησαν οι γονείς έπρεπε να επιδικασθεί αποζημίωση, ιδίως λόγω του σοβαρού συναισθηματικού κλονισμού ο οποίος προκάλεσε οξεία αγχώδη αντίδραση, και λόγω του ότι, επί ένα έτος περίπου μετά τον θάνατο της θυγατέρας τους, υπέφεραν από κατάθλιψη, άγχος, ένταση, συναισθηματική αστάθεια, διαταραχές ύπνου, μείωση της όρεξης και συναισθηματική αποξένωση. Προς αιτιολόγηση του επιδικασθέντος ποσού, το Sofiyski gradski sad (πρωτοδικείο Σόφιας) επισήμανε ότι τόσο στο βουλγαρικό δίκαιο, κατά το άρθρο 52 του ZZD, όσο και στο γερμανικό δίκαιο, κατά το άρθρο 253, παράγραφος 2, του BGB, υφίσταται η αρχή της δίκαιης χρηματικής ικανοποίησης της μη υλικής ζημίας. Ωστόσο, τα κριτήρια προσδιορισμού της αποζημίωσης δεν καθορίζονται στα εν λόγω εθνικά δίκαια, αλλά απορρέουν από τη νομολογία καθεμιάς εκ των δύο χωρών.

17. Το Sofiyski Apelativen sad (εφετείο Σόφιας, Βουλγαρία) εξαφάνισε την απόφαση του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου. Το εφετείο απέρριψε την αγωγή των γονέων στο σύνολό της, κρίνοντας ότι αυτοί δεν είχαν αποδείξει ότι η ψυχική οδύνη είχε προκαλέσει παθολογική βλάβη της υγείας τους, πράγμα που, κατά το εφαρμοστέο γερμανικό δίκαιο, αποτελεί προϋπόθεση για τη χρηματική ικανοποίηση της μη υλικής ζημίας. Επιπλέον, έκρινε αβάσιμο το επιχείρημά τους ότι έπρεπε να εφαρμοστεί το άρθρο 52 του ZZD, βάσει του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη II, αντί του γερμανικού δικαίου που καθορίζεται ως εφαρμοστέο βάσει του άρθρου 4, παράγραφος 1, του εν λόγω κανονισμού. Κατά το εφετείο, τα ποσά που είχε ήδη καταβάλει η HUK-COBURG δεν συνιστούσαν αναγνώριση εκ μέρους του ασφαλιστή των αξιώσεων των

γονέων. Οι γονείς δεν δικαιούνταν να λάβουν το ποσό αυτό, το οποίο, λόγω του ύψους του, αντιστοιχεί στη «μικρή χρηματική ικανοποίηση» για μη υλική ζημία που προβλέπεται στο άρθρο 253, παράγραφος 2, του BGB.

18. Οι γονείς άσκησαν αναίρεση κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Varhoven kasatsionen sad (Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου), ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου.

19. Το αιτούν δικαστήριο παρατηρεί, κατ' αρχάς, ότι η βάσει του άρθρου 4 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ εφαρμοστέα εν προκειμένω γερμανική ρύθμιση, ήτοι το άρθρο 253, παράγραφος 2, και το άρθρο 823, παράγραφος 1, του BGB, σε συνδυασμό με το άρθρο 11, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, σημείο 1, του νόμου περί συμβάσεως ασφάλισης, είναι πανομοιότυπη με την επίμαχη στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση HUK-COBURG-Allgemeine Versicherung [6], η οποία αφορούσε το ίδιο τροχαίο ατύχημα με το επίμαχο εν προκειμένω.

20. Εν συνεχεία, το Varhoven kasatsionen sad (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο) επισημαίνει ότι, στην απόφαση εκείνη, το Δικαστήριο έκρινε, αφενός, ότι η επίμαχη γερμανική ρύθμιση εντάσσεται στο εθνικό ουσιαστικό δίκαιο περί αστικής ευθύνης, στο οποίο παραπέμπει η οδηγία 2009/103/ΕΚ [7], και προβλέπει ένα αντικειμενικό κριτήριο για τον προσδιορισμό της μη υλικής ζημίας για την οποία μπορεί να καταβληθεί αποζημίωση σε στενό συγγενή του άμεσου θύματος ενός τροχαίου ατυχήματος. Αφετέρου, το Δικαστήριο έκρινε ότι η οδηγία 2009/103 δεν αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση που καθορίζει δεσμευτικά κριτήρια για τον προσδιορισμό των μη υλικών ζημιών για τις οποίες μπορεί να καταβληθεί χρηματική ικανοποίηση.

21. Τέλος, το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι, κατ' αντιδιαστολή προς την επίμαχη εν προκειμένω γερμανική ρύθμιση, η οποία εξαρτά το δικαίωμα χρηματικής ικανοποίησης της μη υλικής ζημίας από τρεις προϋποθέσεις, ήτοι ο ζημιωθείς να έχει υποστεί βλάβη της δικής του υγείας, να είναι στενός συγγενής του άμεσου θύματος και να υφίσταται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ του πταίσματος του υπαιτίου του ατυχήματος και της βλάβης αυτής, το άρθρο 52 του ZZD προβλέπει ότι η χρηματική ικανοποίηση της μη υλικής ζημίας καθορίζεται από το δικαστήριο κατά δίκαιη κρίση. Κατά το αιτούν δικαστήριο, από τη δεσμευτική νομολογία του Varhoven sad (Ανωτάτου Δικαστηρίου, Βουλγαρία) και του Varhoven kasatsionen sad (Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου) προκύπτει ότι, κατά το βουλγαρικό δίκαιο, μπορεί να καταβληθεί χρηματική ικανοποίηση σε κάθε περίπτωση ψυχικής οδύνης των γονέων λόγω του θανάτου του τέκνου τους συνεπεία τροχαίου ατυχήματος που προκλήθηκε από αδικοπραξία ή οιονεί αδικοπραξία, χωρίς να είναι αναγκαίο η ζημία να έχει προκαλέσει εμμέσως παθολογική βλάβη της υγείας του ζημιωθέντος. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι το ποσό της αποζημίωσης εξαρτάται από τις περιστάσεις κάθε υποθέσεως και ότι το ποσό που επιδικάζεται συνήθως σε γονέα για μη υλική ζημία λόγω θανάτου τέκνου σε τροχαίο ατύχημα το οποίο συνέβη το 2014 ανέρχεται σε 120 000 BGN περίπου (περίπου 61 000 ευρώ), ενώ το ανώτατο επιδικαζόμενο ποσό κατά το γερμανικό δίκαιο είναι περίπου 5 000 ευρώ. Κατά την εκτίμησή του, ακόμη και αν γίνει δεκτή η αιτίαση των γονέων και κριθεί ότι αυτοί απέδειξαν την ύπαρξη παθολογικής βλάβης, το ανώτατο καταβληθησόμενο ποσό ανέρχεται σε 5 000 ευρώ.

[6] Απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 2022 (C-577/21, στο εξής: απόφαση HUK-COBURG I, EU:C:2022:992).

[7] Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Σεπτεμβρίου 2009, σχετικά με την ασφάλιση της αστικής ευθύνης που προκύπτει από την κυκλοφορία αυτοκινήτων οχημάτων και τον έλεγχο της υποχρεώσεως προς ασφάλιση της ευθύνης αυτής (ΕΕ 2009, L 263, σ. 11).

22. Το αιτούν δικαστήριο, παραπέμποντας στην απόφαση Da Silva Martins[8], στην οποία το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το εθνικό δικαστήριο οφείλει να κρίνει, βάσει εμπεριστατωμένης αναλύσεως, αν μια εθνική διάταξη έχει τέτοια σημασία για την εθνική έννομη τάξη ώστε να δικαιολογεί παρέκκλιση από το βάσει του άρθρου 4 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ εφαρμοστέο δίκαιο, διερωτάται αν το άρθρο 52 του ZZD μπορεί να θεωρηθεί ως τέτοια διάταξη λόγω του ότι η αρχή της δίκαιης κρίσης αποτελεί θεμελιώδη αρχή του βουλγαρικού δικαίου και άπτεται της δημόσιας τάξης του κράτους. Επισημαίνει δε ότι υφίσταται αποκλίνουσα εθνική νομολογία ως προς το ζήτημα αυτό.

23. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Varhoven kasatsionen sad (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο), με απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 2023 η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 15 Φεβρουαρίου 2023, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Έχει το άρθρο 16 του [κανονισμού Ρώμη ΙΙ] την έννοια ότι μπορεί να θεωρηθεί ως διάταξη αμέσου εφαρμογής, κατά την έννοια του άρθρου αυτού, διάταξη εθνικού δικαίου όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία προβλέπει την εφαρμογή θεμελιώδους αρχής του δικαίου του κράτους μέλους, όπως η αρχή της δίκαιης κρίσης, για τον καθορισμό της χρηματικής ικανοποίησης για μη υλική ζημία σε περίπτωση θανάτου στενών συγγενών που προκλήθηκε από αδικοπραξία;»

24. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν ενώπιον του Δικαστηρίου η αναιρεσίβλητη της κύριας δίκης, η Τσεχική και η Γερμανική Κυβέρνηση καθώς και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Το Δικαστήριο αποφάσισε να μη διεξαχθεί επ' ακροατηρίου συζήτηση στην υπό κρίση υπόθεση.

IV. Ανάλυση

A. Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

25. Πριν από την εξέταση του νομικού ζητήματος που τίθεται με το προδικαστικό ερώτημα, θεωρώ σκόπιμο να διατυπώσω τις ακόλουθες διευκρινίσεις και εκτιμήσεις όσον αφορά το πλαίσιο εντός του οποίου εντάσσεται η υπό κρίση υπόθεση. Υπενθυμίζω, ωστόσο, ότι κατά πάγια νομολογία, το αιτούν δικαστήριο είναι το μόνο αρμόδιο να διαπιστώσει και να εκτιμήσει τα πραγματικά περιστατικά της διαφοράς της οποίας έχει επιληφθεί[9].

26. Όσον αφορά, κατά πρώτον, τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπό κρίση υποθέσεως, από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι η αγωγή που άσκησαν οι αναιρεσείοντες της κύριας δίκης κατά της HUK-COBURG με αίτημα την καταβολή χρηματικής ικανοποίησης, βάσει της υποχρεωτικής ασφάλισης της αστικής ευθύνης που προκύπτει από την κυκλοφορία αυτοκινήτων οχημάτων, για τη μη υλική ζημία που υπέστησαν λόγω του θανάτου της θυγατέρας τους συνεπεία τροχαίου ατυχήματος, αφορά το ίδιο τροχαίο ατύχημα με το επίμαχο στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση HUK-COBURG I.

27. Στην υπόθεση εκείνη, αντίδικοι στη διαφορά της κύριας δίκης ήταν τα δύο τέκνα του ίδιου άμεσου θύματος με αυτό της υπό κρίση υποθέσεως και η HUK-COBURG, σχετικά με την καταβολή εκ μέρους της τελευταίας, βάσει της υποχρεωτικής ασφάλισης της αστικής ευθύνης

[8] Απόφαση της 31ης Ιανουαρίου 2019 (C-149/18, στο εξής: απόφαση Da Silva Martins, EU:C:2019:84).

[9] Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 20ής Οκτωβρίου 2022, Ekofrukt (C-362/21, EU:C:2022:815, σκέψη 26 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

που προκύπτει από την κυκλοφορία αυτοκινήτων, χρηματικής ικανοποίησης για τη μη υλική ζημία που είχαν υποστεί τα τέκνα λόγω του θανάτου της μητέρας τους. Την αγωγή είχαν ασκήσει τα εν λόγω τέκνα, εκπροσωπούμενα από τον πατέρα τους [10]. Η εφαρμοστέα στην υπόθεση εκείνη γερμανική νομοθεσία (lex causae), βάσει του άρθρου 4 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, ήταν, όπως και στην υπό κρίση υπόθεση, το άρθρο 253, παράγραφος 2, και το άρθρο 823, παράγραφος 1, του BGB, σε συνδυασμό με το άρθρο 115, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, σημείο 1, του νόμου περί συμβάσεως ασφάλισης.

28. Όσον αφορά, κατά δεύτερον, την εφαρμοστέα βάσει του άρθρου 4 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ γερμανική νομοθεσία, από τα στοιχεία που παρέσχε το αιτούν δικαστήριο, παραπέμποντας στην απόφαση HUK-COBURG I, προκύπτει ότι η εν λόγω νομοθεσία εξαρτά τη χρηματική ικανοποίηση της μη υλικής ζημίας των εμμέσως ζημιωθέντων συνεπεία τροχαίου ατυχήματος από τρεις προϋποθέσεις [11]. Σχετικά με την προϋπόθεση να έχει υποστεί ο ζημιωθείς βλάβη της δικής του υγείας, από την ως άνω απόφαση προκύπτει ότι, κατά το γερμανικό δίκαιο, όπως έχει ερμηνευθεί από το Bundesgerichtshof (Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο, Γερμανία), οι ψυχικές βλάβες μπορούν να θεωρηθούν ως βλάβες της υγείας μόνον εάν συνδέονται με *παθολογική κατάσταση* και *δεν αποτελούν απλώς βλάβες της υγείας* στις οποίες εκτίθενται γενικώς οι παθόντες σε περίπτωση θανάτου ή σοβαρού τραυματισμού στενού συγγενούς [12].

29. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι η βουλγαρική νομοθεσία (lex fori) προβλέπει, αντιθέτως, ότι η χρηματική ικανοποίηση της μη υλικής ζημίας καθορίζεται *από το δικαστήριο κατά δίκαιη κρίση*. Το εν λόγω δικαστήριο διευκρινίζει ότι, κατά το βουλγαρικό δίκαιο, μπορεί να καταβληθεί χρηματική ικανοποίηση σε κάθε περίπτωση ψυχικής οδύνης των γονέων λόγω του θανάτου του τέκνου τους συνεπεία τροχαίου ατυχήματος που προκλήθηκε από αδικοπραξία ή οιονεί αδικοπραξία, χωρίς να είναι αναγκαίο η ζημία να έχει προκαλέσει εμμέσως παθολογική βλάβη της υγείας του ζημιωθέντος [13].

30. Συναφώς, οφείλω να επισημάνω ότι το αιτούν δικαστήριο φαίνεται να εκτιμά ότι, σε αντίθεση με τη βουλγαρική νομοθεσία, η εφαρμοστέα γερμανική νομοθεσία δεν στηρίζεται για τον καθορισμό της χρηματικής ικανοποίησης της μη υλικής ζημίας στην αρχή της δίκαιης κρίσης [14]. Καίτοι το Δικαστήριο δεν είναι αρμόδιο να αποφαίνεται επί της ερμηνείας εθνικών διατάξεων ή να κρίνει αν η ερμηνεία τους από το εθνικό δικαστήριο είναι ορθή [15], πρέπει να σημειωθεί ότι, σε αντίθεση με όσα αναφέρουν η HUK-COBURG και η Επιτροπή, από το άρθρο 253, παράγραφος 2, του BGB δεν προκύπτει ότι η διάταξη αυτή στηρίζεται στην αρχή της δίκαιης κρίσης, αλλά προβλέπει απλώς τη δυνατότητα να ζητηθεί «δίκαιη χρηματική ικανοποίηση», πράγμα που εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει [16].

[10] Από τις σκέψεις 16 έως 18 της αποφάσεως HUK-COBURG I προκύπτει ότι το ατύχημα προκάλεσε ο πατέρας, ο οποίος ήταν ασφαλισμένος στην HUK-COBURG βάσει συμβάσεως υποχρεωτικής ασφάλισης αστικής ευθύνης. Συγκεκριμένα, οδηγούσε το όχημά του σε κατάσταση μέθης, ενώ η μητέρα επέβαινε στη θέση του συνοδηγού, χωρίς να έχει δέσει τη ζώνη ασφαλείας.

[11] Βλ. σημείο 21 των παρουσών προτάσεων.

[12] Απόφαση HUK-COBURG I (σκέψη 46). Ο Γερμανός νομοθέτης κατήργησε την απαίτηση αυτή με το άρθρο 844, παράγραφος 3, του BGB· βλ. BGBl. 2017 I, σ. 2421.

[13] Βλ. σημείο 21 των παρουσών προτάσεων.

[14] Βλ. σημείο 21 των παρουσών προτάσεων.

[15] Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 15ης Ιουνίου 2023, Bank M. (Συνέπειες της ακύρωσης της σύμβασης) (C-520/21, EU:C:2023:478, σκέψη 52).

[16] Σημειώνω επίσης ότι από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι, για την αιτιολόγηση του πρωτοδίκως επικαδικασθέντος ποσού, το Sofiyski gradski sad (πρωτοδικείο Σόφιας) είχε επισημάνει ότι η αρχή της δίκαιης χρηματικής ικανοποίησης της ηθικής βλάβης υφίσταται τόσο στο βουλγαρικό δίκαιο, κατ' άρθρο 52 του ZZD, όσο και στο γερμανικό δίκαιο, κατ' άρθρο 253 του BGB. Βλ. σημείο 16 των παρουσών προτάσεων.

31. Εν προκειμένω, είναι πάντως προφανές ότι η εφαρμογή της γερμανικής νομοθεσίας, βάσει του άρθρου 4 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, οδηγεί σε διαφορετικό αποτέλεσμα όσον αφορά το ποσό της χρηματικής ικανοποίησης, δεδομένου ότι η εν λόγω νομοθεσία εξαρτά τη χρηματική ικανοποίηση της μη υλικής ζημίας από την προϋπόθεση οι στενοί συγγενείς να έχουν υποστεί βλάβη της υγείας τους [17]. Συγκεκριμένα, όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, οι γονείς του άμεσου θύματος δεν απέδειξαν τέτοια ζημία και, κατά συνέπεια, δεν δικαιούνται να λάβουν τέτοια χρηματική ικανοποίηση [18].

32. Συναφώς, θα ήθελα να τονίσω ότι είναι αυτονόητο ότι απλώς και μόνον το γεγονός ότι η εφαρμογή της lex fori καταλήγει σε διαφορετική λύση όσον αφορά το ποσό της χρηματικής ικανοποίησης από εκείνη στην οποία καταλήγει η εφαρμογή της lex causae δεν αρκεί για να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η επίμαχη βουλγαρική διάταξη μπορεί να χαρακτηριστεί ως «διάταξη αμέσου εφαρμογής» κατά την έννοια του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, με την επιφύλαξη ότι η εφαρμογή της lex causae δικαιολογείται από λόγους επιείκειας. Με άλλα λόγια, αφ' εαυτής, η εν λόγω διαφορά –δηλαδή το γεγονός ότι το ποσό της χρηματικής ικανοποίησης της ζημίας που υπέστησαν οι γονείς είναι μικρότερο απλώς και μόνον λόγω του ότι η θυγατέρα τους απεβίωσε σε ατύχημα στη Γερμανία και όχι στη Βουλγαρία– δεν μπορεί να οδηγήσει σε αυτόν τον χαρακτηρισμό, εκτός εάν η διαφορά αυτή είναι αποτέλεσμα, ειδικότερα, της προστασίας ενός θεμελιώδους δικαιώματος που δικαιολογεί την αναγκαιότητα εφαρμογής της lex fori.

33. Επιπλέον, διαπιστώνω ότι, όπως προκύπτει από τα στοιχεία που παρέσχε το αιτούν δικαστήριο, η νομολογία των βουλγαρικών δικαστηρίων είναι αποκλίνουσα ως προς το ζήτημα αν το άρθρο 52 του ZZD αποτελεί διάταξη αμέσου εφαρμογής κατά την έννοια του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, η οποία συνεπάγεται, στη διαφορά της κύριας δίκης, τον αποκλεισμό της εφαρμογής του γερμανικού δικαίου. Επ' αυτού θα επανέλθω κατωτέρω [19].

34. Τούτου λεχθέντος, θα εξετάσω επί του παρόντος το προδικαστικό ερώτημα που υπέβαλε το αιτούν δικαστήριο.

Β. Επί του προδικαστικού ερωτήματος

35. Με το μοναδικό προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν μπορεί να θεωρηθεί ως διάταξη αμέσου εφαρμογής κατά την έννοια του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ διάταξη εθνικού δικαίου η οποία προβλέπει, ως κριτήριο για τον καθορισμό της χρηματικής ικανοποίησης της μη υλικής ζημίας που υπέστησαν οι στενοί συγγενείς προσώπου που απεβίωσε συνεπεία τροχαίου ατυχήματος, την εφαρμογή θεμελιώδους αρχής του δικαίου κράτους μέλους, όπως η αρχή της δίκαιης κρίσης.

36. Η HUK-COBURG, η Τσεχική και η Γερμανική Κυβέρνηση καθώς και η Επιτροπή θεωρούν ότι στο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί αρνητική απάντηση. Η HUK-COBURG ισχυρίζεται, μεταξύ άλλων, ότι η εφαρμογή διατάξεως του εθνικού δικαίου που καθορίζεται ως εφαρμοστέο από τον κανονισμό Ρώμη ΙΙ μπορεί να αποκλειστεί, βάσει του άρθρου 16 του εν λόγω κανονισμού, μόνον εάν η εφαρμογή αυτή είναι προδήλως ασυμβίβαστη με τη δημόσια τάξη του κράτους του δικάζοντος δικαστηρίου. Η Γερμανική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι, κατ' αρχήν, το εθνικό δίκαιο που προβλέπει ότι η χρηματική ικανοποίηση της μη υλικής ζημίας καθορίζεται

17 Βλ. σημεία 9 και 21 των παρουσών προτάσεων.

18 Βλ. σημείο 17 των παρουσών προτάσεων.

19 Βλ. σημείο 65 των παρουσών προτάσεων.

κατά δίκαιη κρίση δεν πληροί τις προϋποθέσεις για την εφαρμογή της επίμαχης διατάξεως. Από την πλευρά της, η Τσεχική Κυβέρνηση, παραπέμποντας στην απόφαση Da Silva Martins, υποστηρίζει ότι η προσέγγιση κατά την οποία μια διάταξη εθνικού δικαίου μπορεί να θεωρηθεί ως διάταξη αμέσου εφαρμογής, κατά την έννοια του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, απλώς και μόνον διότι στηρίζεται σε θεμελιώδεις αρχές του δικαίου αυτού ή παραπέμπει στις αρχές αυτές, δεν ανταποκρίνεται στον εξαιρετικό χαρακτήρα των διατάξεων αμέσου εφαρμογής και αποτελεί εύκολο τρόπο καταστρατήγησης της εφαρμογής του δικαίου που καθορίζεται ως εφαρμοστέο βάσει του εν λόγω κανονισμού. Η Επιτροπή επισημαίνει, από την πλευρά της, ότι ο προσδιορισμός μιας διατάξεως αμέσου εφαρμογής κατά την έννοια του άρθρου 16 του εν λόγω κανονισμού πρέπει να γίνεται βάσει των κριτηρίων που έχει διατυπώσει το Δικαστήριο, μεταξύ άλλων, στις αποφάσεις Unamar [20] και Da Silva Martins.

37. Προκειμένου να δοθεί χρήσιμη απάντηση στο προδικαστικό ερώτημα, θα διατυπώσω, κατά πρώτον, ορισμένες σύντομες παρατηρήσεις όσον αφορά τη σχέση μεταξύ του άρθρου 4 και του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ (τμήμα 1). Κατά δεύτερον, θα αναλύσω τη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με τον ορισμό της έννοιας των «διατάξεων αμέσου εφαρμογής» κατά το άρθρο 16 του εν λόγω κανονισμού (τμήμα 2), τονίζοντας, κατά τρίτον, τη σημασία της συνεκτίμησης των αρκούντως στενών δεσμών με το κράτος της lex fori κατά την εφαρμογή της διατάξεως αυτής (τμήμα 3), πριν προσδιορίσω, κατά τέταρτον και τελευταίο, τα κριτήρια βάσει των οποίων μπορούν να χαρακτηριστούν ως «διατάξεις αμέσου εφαρμογής» κατά την έννοια της εν λόγω διατάξεως οι κανόνες που προστατεύουν τα ατομικά δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες (τμήμα 4).

1. Σύντομες παρατηρήσεις για τη σχέση μεταξύ του άρθρου 4 και του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ

38. Προκαταρκτικώς, υπενθυμίζω ότι από την αιτιολογική σκέψη 1 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ προκύπτει ότι ο κανονισμός αυτός συμβάλλει στη διατήρηση και ανάπτυξη χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Προς τούτο, ο εν λόγω κανονισμός προβλέπει δύο κανόνες συγκρούσεως, ήτοι, αφενός, τον γενικό κανόνα συνδέσεως που προβλέπεται στο άρθρο 4 [21], το οποίο περιλαμβάνεται στο κεφάλαιο ΙΙ με τίτλο «Αδικοπραξίες», και, αφετέρου, τον κανόνα που καθιερώνει την αυτονομία της βούλησης και προβλέπεται στο άρθρο 14, το οποίο περιλαμβάνεται στο κεφάλαιο IV με τίτλο «Ελευθερία επιλογής» [22]. Όσον αφορά την εν λόγω πρώτη διάταξη, επισημαίνω ότι η διατύπωση του γενικού κανόνα συνδέσεως που αυτή προβλέπει είχε ως γνώμονα τις επιταγές της ασφάλειας δικαίου και τη βούληση συγκερασμού των αντικρουόμενων συμφερόντων των μερών [23]. Επί των σκοπών αυτών θα επανέλθω κατωτέρω [24].

[20] Απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2013 (C-184/12, στο εξής: απόφαση Unamar, EU:C:2013:663).

[21] Συναφώς, η αιτιολογική σκέψη 14 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ αναφέρει ότι «ο [εν λόγω] κανονισμός καθορίζει τον γενικό κανόνα, αλλά και συγκεκριμένους κανόνες και, σε ορισμένες διατάξεις, "ρήτρες διαφυγής", που καθιστούν δυνατή την παρέκκλιση από τους εν λόγω κανόνες εφόσον είναι σαφές από όλες τις περιστάσεις της υπόθεσης ότι η αδικοπραξία/το αδίκημα συνδέεται προφανώς στενότερα με άλλη χώρα. Έτσι, αυτό το σύνολο κανόνων συνιστά εύκαμπτο πλαίσιο κανόνων σύγκρουσης νόμων». Βλ., επίσης, υποσημείωση 37 των παρουσών προτάσεων.

[22] Σχετικά με το άρθρο 14 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, βλ. Pacuła, K., *Wybór prawa a ochrona osób trzecich na tle rozporządzenia Rzym II*, Wolters Kluwer, Βαρσοβία, 2024.

[23] Βλ. πρόταση κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για το εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές («Ρώμη ΙΙ») [COM(2003) 427 τελικό], σ. 12, καθώς και αιτιολογική σκέψη 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ. Βλ., ειδικότερα, Francq, S., «Le règlement Rome II concernant la loi applicable aux obligations non contractuelles. Entre droit communautaire et droit international privé», *Journal de droit européen*, 2008, σ. 289 έως 296.

[24] Βλ., επ' αυτού, σημείο 47 των παρουσών προτάσεων.

39. Το άρθρο 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, με τίτλο «Διατάξεις αμέσου εφαρμογής», το οποίο περιλαμβάνεται στο κεφάλαιο V με τίτλο «Κοινοί κανόνες», προβλέπει ότι «ο [εν λόγω κανονισμός] δεν περιορίζει την εφαρμογή των διατάξεων αναγκαστικού δικαίου της χώρας του δικάζοντος δικαστή, οι οποίες εφαρμόζονται ανεξαρτήτως του δικαίου που διέπει κατά τα άλλα την εξωσυμβατική ενοχή». Επομένως, ενώ το άρθρο 4 του εν λόγω κανονισμού καθορίζει ως εφαρμοστέο το δίκαιο της χώρας στην οποία επέρχεται η ζημία (lex loci damni), το άρθρο 16 του ίδιου κανονισμού προβλέπει παρέκκλιση από την εφαρμογή του δικαίου που καθορίζεται βάσει του εν λόγω κριτηρίου συνδέσεως, προκειμένου να εφαρμοστεί μια αναγκαστικού χαρακτήρα διάταξη του δικαίου του δικάζοντος δικαστηρίου. Ωστόσο, η παρέκκλιση αυτή από τον κανόνα συγκρούσεως έχει εξαιρετικό χαρακτήρα, πράγμα που σημαίνει ότι η εφαρμογή της πρέπει να είναι δεόντως δικαιολογημένη, ήτοι «[η] τήρηση [της παρεκκλίσεως αυτής να είναι] αναγκαία για τη διαφύλαξη της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης» [25].

40. Στο πλαίσιο αυτό, το νομικό ζήτημα που εγείρεται στην υπό κρίση υπόθεση είναι, επομένως, αν είναι δυνατόν να αποκλειστεί η εφαρμογή της εφαρμοστέας βάσει του άρθρου 4 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ νομοθεσίας σε εξωσυμβατική ενοχή που απορρέει εξ αδικοπραξίας, προκειμένου να εφαρμοστούν, σύμφωνα με το άρθρο 16 του εν λόγω κανονισμού, διατάξεις του δικαίου της κράτους του δικάζοντος δικαστηρίου οι οποίες «εφαρμόζονται αναγκαστικά».

41. Η σχέση μεταξύ των δύο αυτών διατάξεων βάσει του ορισμού της έννοιας των «διατάξεων αμέσου εφαρμογής» αποτελεί αντικείμενο πάγιας νομολογίας του Δικαστηρίου, η οποία καθιερώθηκε με τις αποφάσεις Unamar, ERGO Insurance και Gjensidige Baltic [26], καθώς και Da Silva Martins.

2. Επί της νομολογίας του Δικαστηρίου σχετικά με την έννοια των «διατάξεων αμέσου εφαρμογής» κατά το άρθρο 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ

42. Στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση ERGO Insurance και Gjensidige Baltic, τα αιτούντα δικαστήρια ζητούσαν, μεταξύ άλλων, να διευκρινιστεί πώς πρέπει να ερμηνευθούν οι κανονισμοί Ρώμη Ι και Ρώμη ΙΙ προκειμένου να προσδιοριστούν το ή τα εφαρμοστέα δίκαια στο πλαίσιο αγωγής εξ αναγωγής που είχε ασκήσει ο ασφαλιστής έλκοντος οχήματος, ο οποίος είχε αποζημιώσει το θύμα ατυχήματος που προκάλεσε ο οδηγός του εν λόγω οχήματος, κατά του ασφαλιστή του ρυμουλκούμενου κατά το ατύχημα αυτό οχήματος. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι, όσον αφορά τα πεδία εφαρμογής των κανονισμών Ρώμη Ι και Ρώμη ΙΙ, οι έννοιες της «συμβατικής ενοχής» και της «εξωσυμβατικής ενοχής» που περιλαμβάνονται στους κανονισμούς αυτούς πρέπει να ερμηνεύονται όχι μόνον αυτοτελώς, με γνώμονα κυρίως την οικονομία και τους σκοπούς των κανονισμών αυτών, αλλά και

[25] Βλ. Francescakis, P., «Quelques précisions sur les lois d'application immédiate et leurs rapports avec les règles de conflits de lois», *Revue critique de droit international privé*, 1966, σ. 1 επ. Για μια άποψη αντίθετη προς τον μηχανισμό των αναγκαστικού δικαίου διατάξεων, βλ, ιδίως, Heuzé, V., «Un avatar du pragmatisme juridique: la théorie des lois de police», *Revue critique de droit international privé*, αριθ. 1, 2020, σ. 31 έως 60.

[26] Απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2016 (C-359/14 και C-475/14, στο εξής: απόφαση ERGO Insurance και Gjensidige Baltic, EU:C:2016:40).

λαμβανομένου υπόψη ότι, όπως προκύπτει από τις αιτιολογικές σκέψεις 7 αμφοτέρων των εν λόγω κανονισμών, οι κανονισμοί αυτοί πρέπει να εφαρμόζονται *κατά τρόπο συνεκτικό* μεταξύ τους [27].

43. Στην απόφαση Da Silva Martins [28], στην οποία το Δικαστήριο ερμήνευσε για πρώτη φορά το άρθρο 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, το Δικαστήριο έκρινε, σε πρώτο στάδιο, στηριζόμενο στη σκέψη 43 της αποφάσεως ERGO Insurance και Gjensidige Baltic, ότι επειδή η ανάγκη συνεκτικής εφαρμογής των κανονισμών Ρώμη Ι και Ρώμη ΙΙ συνηγορεί υπέρ της κατά το δυνατόν εναρμονισμένης ερμηνείας των *λειτουργικώς πανομοιότυπων όρων* που χρησιμοποιούν οι δύο αυτοί κανονισμοί, πρέπει να γίνει δεκτό ότι, παρά το γεγονός ότι ορισμένες γλωσσικές αποδόσεις του κανονισμού Ρώμη ΙΙ χρησιμοποιούν ορολογία διαφορετική από εκείνη του κανονισμού Ρώμη Ι, οι κατά το άρθρο 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ «διατάξεις αμέσου εφαρμογής» ανταποκρίνονται στον ορισμό των κατά το άρθρο 9 του κανονισμού Ρώμη Ι «υπερισχυουσών διατάξεων αναγκαστικού δικαίου», με αποτέλεσμα η ερμηνεία της εν λόγω δεύτερης έννοιας από το Δικαστήριο να ισχύει και για τις κατά το άρθρο 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ «διατάξεις αμέσου εφαρμογής» [29]. Υπενθυμίζω ότι το άρθρο 9, παράγραφος 1, του κανονισμού Ρώμη Ι ορίζει ότι οι υπερισχύουσες διατάξεις αναγκαστικού δικαίου είναι «κανόνες η τήρηση των οποίων κρίνεται πρωταρχικής σημασίας από μια χώρα για τη διασφάλιση των δημοσίων συμφερόντων της, όπως π.χ. της πολιτικής, κοινωνικής ή οικονομικής οργάνωσής της, σε τέτοιο βαθμό ώστε να επιβάλλεται η εφαρμογή τους σε κάθε περίπτωση που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής τους, ανεξάρτητα από το δίκαιο που κατά τα άλλα είναι εφαρμοστέο στη σύμβαση σύμφωνα με τον [εν λόγω κανονισμό]» [30].

[27] Απόφαση ERGO Insurance και Gjensidige Baltic (σκέψη 43). Η αιτιολογική σκέψη 7 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ αναφέρει ότι «[τ]ο ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής και οι διατάξεις του παρόντος κανονισμού θα πρέπει να συνάδουν προς τον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 44/2001 του Συμβουλίου, της 22ας Δεκεμβρίου 2000, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις [(ΕΕ 2001, L 12, σ. 1, στο εξής: "κανονισμός Βρυξέλλες Ι")] και προς τα νομοθετήματα σχετικά με το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές». Κατά τη γνώμη μου, οι αιτιολογικές σκέψεις 7 των κανονισμών Ρώμη Ι και Ρώμη ΙΙ αποτελούν το έρεισμα για την αντίληψη ότι οι έννοιες που χρησιμοποιεί ο νομοθέτης της Ένωσης για τον προσδιορισμό των πεδίων εφαρμογής των δύο αυτών κανονισμών, του κανονισμού Βρυξέλλες Ι [κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2012, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ΕΕ 2012, L 351, σ. 1, στο εξής: Βρυξέλλες Ια] καθώς και των διατάξεών τους, πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπο συνεκτικό μεταξύ τους· βλ. Szpunar, M., «Droit international privé de l'Union: cohérence des champs d'application et/ou des solutions?», *Revue critique de droit international privé*, 2018, σ. 573.

[28] Στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η εν λόγω απόφαση, αντίδικοι στη διαφορά της κύριας δίκης ήταν ο Πορτογάλος ζημιωθείς και μια ισπανική ασφαλιστική εταιρία σχετικά με τον καθορισμό του εφαρμοστέου δικαίου επί υποχρεώσεως αποζημιώσεως που απέρρεε από τροχαίο ατύχημα το οποίο συνέβη στην Ισπανία. Η ισπανική νομοθεσία προέβλεπε ενιαύσια προθεσμία παραγραφής, ενώ η προβλεπόμενη από την πορτογαλική νομοθεσία προθεσμία παραγραφής ήταν τριετής. Το αιτούν δικαστήριο ζητούσε να διευκρινιστεί, μεταξύ άλλων, αν η πορτογαλική νομοθεσία «που [μετέφερε] στο εσωτερικό δίκαιο την οδηγία 2009/103 και [προέβλεπε] ότι το δίκαιο του κράτους […] στο οποίο έλαβε χώρα το ατύχημα [αντικαθίστατο] από το πορτογαλικό δίκαιο "εφόσον αυτό προβλέπει καλύτερη κάλυψη" είναι αναγκαστικού δικαίου κατά την έννοια του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ». Απόφαση Da Silva Martins (σκέψη 21).

[29] Απόφαση Da Silva Martins (σκέψη 28). Η απουσία ορισμού της έννοιας των «διατάξεων αμέσου εφαρμογής» στον κανονισμό Ρώμη ΙΙ εξηγείται ασφαλώς από το γεγονός ότι η διατύπωση του άρθρου 16 του εν λόγω κανονισμού στηρίχθηκε στο άρθρο 7, παράγραφος 2, της Συμβάσεως για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές, η οποία άνοιξε προς υπογραφή στη Ρώμη στις 19 Ιουνίου 1980 (JO 1980, L 266, σ. 1, στο εξής: Σύμβαση της Ρώμης) [ελληνική έκδοση: ΕΕ 1984, L 146, σ. 7], ενώ ο κανονισμός Ρώμη Ι εκδόθηκε μετά τον κανονισμό Ρώμη ΙΙ. Το κενό αυτό καλύφθηκε λίγο μεταγενέστερα, με το άρθρο 9 του κανονισμού Ρώμη Ι· βλ., επ' αυτού, Ho-Dac, M., «L'arrêt da Silva Martins de la Cour de justice de l'Union européenne, expression des "rapports de méthodes" dans l'ordre juridique européen», *Revue trimestrielle de droit européen*, αριθ. 4, 2019, σ. 869 έως 882, ιδίως σημείο 10. Ορισμένοι συγγραφείς χαρακτήρισαν «ατυχή» την έκφραση «dispositions impératives dérogatoires» που χρησιμοποιείται στο άρθρο 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ στη γαλλική γλωσσική απόδοση, αντί της κλασικής έκφρασης «lois de police» που χρησιμοποιείται στην αιτιολογική σκέψη 32 του εν λόγω κανονισμού· βλ. Francq, S. και Jault-Seseke, F., «Les lois de police, une approche de droit comparé», *Le règlement communautaire Rome I et le choix de lois dans les contrats internationaux*, Corneloup, S. και Joubert, S. (επιμ.), Lexis Nexis Litec, Παρίσι, 2011, σ. 357 έως 393, ιδίως σ. 360.

[30] Όπως επισήμανα στις προτάσεις μου στην υπόθεση Νικηφορίδης (C-135/15, EU:C:2016:281, σημείο 71), ο ορισμός αυτός αντιστοιχεί στη διατύπωση που χρησιμοποιήθηκε στην απόφαση της 23ης Νοεμβρίου 1999, Arblade κλπ. (C-369/96 και C-376/96, EU:C:1999:575, σκέψη 30), στην οποία το Δικαστήριο αναφέρθηκε στις διατάξεις του βελγικού εργατικού δικαίου που χαρακτηρίζονταν, κατά το βελγικό δίκαιο, ως «lois de police et de sûreté» («κανόνες δημοσίας τάξεως και ασφάλειας»).

44. Σε δεύτερο στάδιο, το Δικαστήριο, παραπέμποντας στην απόφαση Unamar [31], υπενθύμισε ότι, στο πλαίσιο της Συμβάσεως της Ρώμης, το Δικαστήριο είχε τονίσει ότι η εξαίρεση που αντλείται από την ύπαρξη «κανόνα αναγκαστικού δικαίου» κατά τη νομοθεσία του οικείου κράτους μέλους πρέπει να ερμηνεύεται στενά [32]. Ειδικότερα, όσον αφορά την ερμηνεία αυτή, το Δικαστήριο έκρινε ότι για τον προσδιορισμό μιας «διατάξεως αμέσου εφαρμογής» κατά την έννοια του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, το αιτούν δικαστήριο πρέπει να διαπιστώσει, βάσει *λεπτομερούς αναλύσεως* του γράμματος, της όλης οικονομίας, των σκοπών καθώς και του πλαισίου θεσπίσεως της εν λόγω διατάξεως, ότι αυτή έχει τέτοια σημασία για την εθνική έννομη τάξη ώστε να δικαιολογεί παρέκκλιση από το βάσει του άρθρου 4 του εν λόγω κανονισμού εφαρμοστέο δίκαιο [33]. Πιο συγκεκριμένα, το αιτούν δικαστήριο πρέπει να προσδιορίσει *ιδιαιτέρως σοβαρούς λόγους*, όπως είναι η πρόδηλη προσβολή του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής και αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας λόγω της εφαρμογής του δικαίου που καθορίζεται ως εφαρμοστέο βάσει του άρθρου 4 του εν λόγω κανονισμού [34].

45. Συνακόλουθα, το Δικαστήριο έκρινε ότι εθνική διάταξη όπως η επίμαχη στην υπόθεση εκείνη, η οποία προβλέπει τριετή προθεσμία παραγραφής της αγωγής αποζημιώσεως για τις ζημίες που προκλήθηκαν από ατύχημα, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως διάταξη αμέσου εφαρμογής κατά την έννοια του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, εκτός εάν το επιληφθέν δικαστήριο διαπιστώσει, βάσει λεπτομερούς αναλύσεως του γράμματος, της όλης οικονομίας, των σκοπών καθώς και του πλαισίου θεσπίσεως της εν λόγω διατάξεως, ότι αυτή έχει τέτοια σημασία για την εθνική έννομη τάξη ώστε να δικαιολογεί παρέκκλιση από το βάσει του άρθρου 4 του εν λόγω κανονισμού εφαρμοστέο δίκαιο [35].

46. Τούτου λεχθέντος, φρονώ ότι είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι, εφόσον, όπως προανέφερα, η εφαρμογή διατάξεων αμέσου εφαρμογής, κατά την έννοια του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, έχει ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό της εφαρμογής του βάσει του εν λόγω κανονισμού εφαρμοστέου δικαίου, κατά παρέκκλιση από τον μηχανισμό που θεσπίζουν οι κανόνες συγκρούσεως που προβλέπει ο κανονισμός αυτός, το εθνικό δικαστήριο δεν πρέπει να καταφεύγει στις διατάξεις αμέσου εφαρμογής, κατά την έννοια του άρθρου αυτού, παρά μόνον ως έσχατη λύση.

[31] Βλ. σκέψη 49 της αποφάσεως αυτής. Υπενθυμίζεται ότι, στην εν λόγω απόφαση, το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 3 και το άρθρο 7, παράγραφος 2, της Συμβάσεως της Ρώμης έχουν την έννοια ότι το εδρεύον σε κράτος μέλος δικαστήριο που έχει επιληφθεί διαφοράς μπορεί να μην εφαρμόσει το δίκαιο άλλου κράτους μέλους της Ένωσης, βάσει του οποίου παρέχεται η ελάχιστη προστασία που επιτάσσει η οδηγία 86/653/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 1986, για τον συντονισμό των δικαίων των κρατών μελών όσον αφορά τους εμπορικούς αντιπροσώπους (ανεξάρτητους επαγγελματίες) (ΕΕ 1986, L 382, σ. 17), και το οποίο έχει επιλεγεί από τα συμβαλλόμενα μέρη ως εφαρμοστέο σε σύμβαση εμπορικής αντιπροσωπείας, αλλά τη lex fori, λόγω του ότι οι κανόνες που διέπουν το νομικό καθεστώς των ανεξάρτητων εμπορικών αντιπροσώπων έχουν, στην έννομη τάξη του κράτους μέλους του δικάζοντος δικαστηρίου, χαρακτήρα διατάξεων αμέσου εφαρμογής, μόνον εφόσον το δικαστήριο που έχει επιληφθεί της διαφοράς διαπιστώνει εμπεριστατωμένα ότι, στο πλαίσιο της μεταφοράς αυτής στην εσωτερική έννομη τάξη, ο νομοθέτης του κράτους του δικάζοντος δικαστηρίου έκρινε ότι είναι ουσιώδες, εντός της οικείας έννομης τάξεως, να παρασχεθεί στον εμπορικό αντιπρόσωπο *προστασία που υπερβαίνει αυτήν που προβλέπεται με την εν λόγω οδηγία*, λαμβάνοντας συναφώς υπόψη τη φύση και τον σκοπό αυτών των διατάξεων αμέσου εφαρμογής (σκέψη 52 και διατακτικό).

[32] Απόφαση Da Silva Martins (σκέψη 29).

[33] Απόφαση Da Silva Martins (σκέψη 31).

[34] Απόφαση Da Silva Martins (σκέψη 34).

[35] Απόφαση Da Silva Martins (σκέψη 35 και διατακτικό).

47. Συγκεκριμένα, στη νομολογία του, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι ο σκοπός που επιδιώκεται με τον κανονισμό Ρώμη ΙΙ συνίσταται, μεταξύ άλλων, όπως προκύπτει από τις αιτιολογικές σκέψεις 6[36], 14[37] και 16[38] του εν λόγω κανονισμού, στην κατοχύρωση της *ασφάλειας ως προς το εφαρμοστέο δίκαιο* ανεξαρτήτως του κράτους ενώπιον των δικαστηρίων του οποίου ασκείται η αγωγή, καθώς και στη βελτίωση της *προβλεψιμότητας των* δικαστικών *αποφάσεων* και στην εξασφάλιση εύλογης ισορροπίας μεταξύ των συμφερόντων του φερομένου ως υπαιτίου και του ζημιωθέντος[39].

48. Κατά τη γνώμη μου, το Δικαστήριο δέχθηκε εμμέσως στη νομολογία του σχετικά με τον ορισμό της έννοιας των κατά το άρθρο 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ «διατάξεων αμέσου εφαρμογής» ότι ο χαρακτηρισμός εθνικής διατάξεως ως «διατάξεως αμέσου εφαρμογής» κατά την έννοια του εν λόγω άρθρου δεν μπορεί να γίνεται αυτομάτως, αλλά προϋποθέτει *εκτίμηση των περιστάσεων της συγκεκριμένης περίπτωσης* από την οποία να προκύπτει το συμπέρασμα ότι η εφαρμογή του δικαίου του δικάζοντος δικαστηρίου είναι αναγκαία για τη διαφύλαξη των δημοσίων συμφερόντων του κράτους[40].

49. Συναφώς, όχι μόνον πρέπει να προκύπτει από εμπεριστατωμένη ανάλυση ότι η εφαρμογή των διατάξεων αμέσου εφαρμογής είναι αναγκαία στην έννομη τάξη του κράτους του δικάζοντος δικαστηρίου, αλλά πρέπει η εφαρμογή αυτή να είναι και *το αποτελεσματικότερο μέσο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού*, δηλαδή για την προστασία του κρατικού συμφέροντος. Εάν τούτο δεν συμβαίνει, και εφόσον τα δημόσια συμφέροντα του κράτους μπορούν να προστατευθούν εξίσου, ή και καλύτερα, με την εφαρμογή του δικαίου που είναι κατά κανόνα εφαρμοστέο στις εξωσυμβατικές ενοχές βάσει του άρθρου 4 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, το αιτούν δικαστήριο οφείλει να μην εφαρμόσει την παρέκκλιση που προβλέπεται στο άρθρο 16 του εν λόγω κανονισμού[41].

50. Πέραν των ανωτέρω, επισημαίνω ένα σημαντικό στοιχείο για την εφαρμογή του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, το οποίο δεν προκύπτει με σαφήνεια από τη νομολογία του Δικαστηρίου, δηλαδή τη σημασία της υπάρξεως αρκούντως στενών δεσμών με το κράτος της lex fori. Συγκεκριμένα, ορισμένοι κανόνες δεν είναι δυνατόν να χαρακτηριστούν a priori ως «διατάξεις αμέσου εφαρμογής», δεδομένου ότι ο χαρακτηρισμός αυτός εξαρτάται, σε ορισμένες περιπτώσεις, από την ύπαρξη πραγματικών περιστατικών από τα οποία να προκύπτουν αρκούντως στενοί δεσμοί με το κράτος του δικάζοντος δικαστηρίου.

[36] Η αιτιολογική σκέψη 6 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ αναφέρει ότι «[η] ομαλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς προϋποθέτει, για τη βελτίωση της δυνατότητας πρόβλεψης της έκβασης των διαφορών, της ασφάλειας του εφαρμοστέου δικαίου και της ελεύθερης κυκλοφορίας των δικαστικών αποφάσεων, ότι οι κανόνες περί σύγκρουσης δικαίων που ισχύουν στα κράτη μέλη ορίζουν ως εφαρμοστέο το αυτό εθνικό δίκαιο ανεξαρτήτως του κράτους ενώπιον των δικαστηρίων του οποίου ασκείται η αγωγή».

[37] Η αιτιολογική σκέψη 14 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ αναφέρει ότι «[η] απαίτηση ασφάλειας δικαίου και η ανάγκη απονομής της δικαιοσύνης σε συγκεκριμένες περιπτώσεις αποτελούν ουσιώδη στοιχεία του χώρου δικαιοσύνης». Βλ., επίσης, υποσημείωση 21 των παρουσών προτάσεων.

[38] Κατά την αιτιολογική σκέψη 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, «[η] ύπαρξη ενιαίων κανόνων αναμένεται να βελτιώσει την προβλεψιμότητα των δικαστικών αποφάσεων και να εξασφαλίσει εύλογη ισορροπία μεταξύ των συμφερόντων του φερομένου ως υπαιτίου και του ζημιωθέντος. Η σύνδεση με τη χώρα στην οποία επήλθε η άμεση ζημία (lex loci damni) εξισορροπεί κατά δίκαιο τρόπο τα συμφέροντα του φερομένου ως υπαιτίου και του ζημιωθέντος, και επίσης αντικατοπτρίζει τον σύγχρονο τρόπο προσέγγισης του ζητήματος της αστικής ευθύνης καθώς και την ανάπτυξη των συστημάτων αντικειμενικής ευθύνης».

[39] Αποφάσεις της 10ης Δεκεμβρίου 2015, Lazar (C-350/14, EU:C:2015:802, σκέψη 29), και της 17ης Μαΐου 2023, Fonds de Garantie des Victimes des Actes de Terrorisme et d'Autres Infractions (FGTI) (C-264/22, EU:C:2023:417, σκέψη 30).

[40] Σχετικά με τη σημασία για το επιλαμβανόμενο δικαστήριο να εκτιμά τις περιστάσεις κάθε συγκεκριμένης υποθέσεως, βλ. προτάσεις μου στην υπόθεση Νικηφορίδης (C-135/15, EU:C:2016:281, σημείο 72).

[41] Bonomi, A., «Article 9», *Commentary on the Rome I Regulation*, Magnus, U., και Mankowski, P. (επιμ.), Verlag Dr. Otto Schmidt, Κολωνία, 2017, τόμος 22, σ. 599 έως 629, ιδίως σ. 626, σημείο 85.

3. Επί της υπάρξεως αρκούντως στενών δεσμών με το κράτος της lex fori

51. Όπως είναι γνωστό, από το γράμμα του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ προκύπτει ότι ο νομοθέτης της Ένωσης δεν μνημόνευσε άλλες προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται προκειμένου το επιλαμβανόμενο δικαστήριο να μπορεί να εφαρμόσει τις διατάξεις αμέσου εφαρμογής του δικαίου του δικάζοντος δικαστηρίου κατά παρέκκλιση από το κατά κανόνα εφαρμοστέο δίκαιο. Ειδικότερα, δεν μνημονεύεται η ανάγκη να αποδεικνύεται ότι η επίμαχη κατάσταση εμφανίζει στενό σύνδεσμο με το κράτος του δικάζοντος δικαστηρίου, ο οποίος να δικαιολογεί την κατ' εξαίρεση εφαρμογή των διατάξεων αυτών[42]. Ωστόσο, όπως έχουν τονίσει ορισμένοι συγγραφείς, η σιωπή αυτή δεν πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι οι διατάξεις αμέσου εφαρμογής μπορούν να εφαρμόζονται χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η απαίτηση στενού συνδέσμου με το κράτος της lex fori[43].

52. Συγκεκριμένα, λαμβανομένου υπόψη ότι η εφαρμογή των διατάξεων αμέσου εφαρμογής συνιστά παρέκκλιση από την εφαρμογή του δικαίου που είναι κατά κανόνα εφαρμοστέο βάσει του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, οι εν λόγω διατάξεις δεν εφαρμόζονται αυτομάτως, τα δε εθνικά δικαστήρια οφείλουν κατ' αρχάς να εξακριβώσουν αν η επίμαχη περίπτωση συνδέεται στενά με το κράτος του δικάζοντος δικαστηρίου[44]. Με άλλα λόγια, και κυρίως όσον αφορά διατάξεις που δεν προστατεύουν αποκλειστικώς το δημόσιο ή κρατικό συμφέρον, το δικαστήριο μπορεί να εφαρμόσει το άρθρο 16 του εν λόγω κανονισμού μόνον εάν το κράτος μέλος του δικάζοντος δικαστηρίου μπορεί να δικαιολογήσει το επιτακτικό συμφέρον για τη ρύθμιση της επίμαχης καταστάσεως[45].

53. Επιπλέον, η απαίτηση στενού συνδέσμου καθιστά δυνατή την καταπολέμηση του forum shopping. Το φαινόμενο αυτό είναι πιθανό να εκδηλωθεί κυρίως υπό τις περιστάσεις της υποθέσεως επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση Inkreal[46].

54. Επομένως, δεν είναι δυνατός ο χαρακτηρισμός in abstracto των κανόνων ως «διατάξεων αμέσου εφαρμογής» ούτε μπορεί να κριθεί, επίσης in abstracto, εάν, σε συγκεκριμένη περίπτωση, επιβάλλεται να εφαρμοστεί το άρθρο 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ. Ειδικότερα, για την εφαρμογή της διατάξεως αυτής, πρέπει να προκύπτει από το σύνολο των περιστάσεων ότι η επίμαχη κατάσταση εμφανίζει αρκούντως στενούς δεσμούς με το κράτος της lex fori.

[42] Βλ. σημείο 39 των παρουσών προτάσεων.

[43] Wautelet, P., «Article 16», *Commentary on the Rome II Regulation*, Magnus, U. και Mankowski, P. (επιμ.), Verlag Dr. Otto Schmidt, Κολωνία, 2019, τόμος 3, σ. 549 έως 566, ιδίως σημεία 48 και 49.

[44] Βλ. σημείο 48 των παρουσών προτάσεων.

[45] Σχετικά με τη σημασία της εγγύτητας κατά την εφαρμογή διατάξεων αμέσου εφαρμογής και την εκεί μνημονευόμενη νομολογία, βλ. Nuyts, A., «L'application des lois de police dans l'espace (Réflexions au départ du droit belge de la distribution commerciale et du droit communautaire)», *Revue critique de droit international privé*, 1999, σ. 50· Bonomi, A., «Overriding Mandatory Provisions in the Rome I Regulation on the Law Applicable to Contracts», *Yearbook of Private International Law*, τόμος X, SELP, 2008, σ. 291 επ., και Pacuła, K., «Przepisy wymuszające swoje zastosowanie jako instrument ochrony „strony słabszej" umowy ubezpieczenia», *Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego*, τόμος 15, 2014, σ. 38 επ.

[46] Σχετικά με το ζήτημα αν η ύπαρξη ρήτρας παρεκτάσεως διεθνούς δικαιοδοσίας συνιστά αφ' εαυτής επαρκές στοιχείο αλλοδαπότητας για την εφαρμογή του άρθρου 25, παράγραφος 1, του κανονισμού Βρυξέλλες Ια περί παρεκτάσεως διεθνούς δικαιοδοσίας, βλ. απόφαση της 8ης Φεβρουαρίου 2024, Inkreal (C-566/22, EU:C:2024:123, σκέψη 39 και διατακτικό). Στην εν λόγω απόφαση, το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 25, παράγραφος 1, του κανονισμού Βρυξέλλες Ια έχει εφαρμογή σε συμφωνία παρεκτάσεως διεθνούς δικαιοδοσίας με την οποία οι συμβαλλόμενοι σε σύμβαση που είναι εγκατεστημένοι στο ίδιο κράτος μέλος συνομολογούν ότι τα δικαστήρια άλλου κράτους μέλους έχουν διεθνή δικαιοδοσία να επιλαμβάνονται διαφορών εκ της συμβάσεως αυτής, ακόμη και αν η συγκεκριμένη σύμβαση δεν περιλαμβάνει κανένα άλλο συνδετικό στοιχείο με το εν λόγω άλλο κράτος μέλος.

55. Τούτου λεχθέντος, απομένει να διευκρινιστούν τα κριτήρια βάσει των οποίων οι κανόνες που προστατεύουν τα ατομικά δικαιώματα μπορούν να χαρακτηριστούν ως «διατάξεις αμέσου εφαρμογής» κατά την έννοια του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, σε συνδυασμό με την αιτιολογική σκέψη 32 του ίδιου κανονισμού.

4. Επί των κριτηρίων βάσει των οποίων οι κανόνες που προστατεύουν τα ατομικά δικαιώματα μπορούν να χαρακτηριστούν ως «διατάξεις αμέσου εφαρμογής» κατά την έννοια του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ

56. Επισημαίνω, κατά πρώτον, ότι ο ορισμός της έννοιας των κατά το άρθρο 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ «διατάξεων αμέσου εφαρμογής», όπως απορρέει από τον ορισμό της έννοιας των «υπερισχυουσών διατάξεων αναγκαστικού δικαίου», κατά το άρθρο 9 του κανονισμού Ρώμη Ι, και από την προεκτεθείσα εδραιωμένη νομολογία του Δικαστηρίου[47], πρέπει να ερμηνευθεί σε συνδυασμό με την αιτιολογική σκέψη 32 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ. Η εν λόγω αιτιολογική σκέψη προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι «[λ]όγοι δημοσίου συμφέροντος δικαιολογούν την αναγνώριση στα δικαστήρια των κρατών μελών της δυνατότητας να κάνουν χρήση, εκτάκτως, εξαιρέσεως για λόγους δημόσιας τάξεως και υπερισχύοντος δεσμευτικού κανόνος»[48].

57. Κατά τη γνώμη μου, από τη συνδυασμένη ερμηνεία της ως άνω νομολογίας και της αιτιολογικής σκέψης 32 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ προκύπτει ότι τα δικαστήρια των κρατών μελών μπορούν να κάνουν χρήση του κατά παρέκκλιση μηχανισμού του άρθρου 16 του εν λόγω κανονισμού, σε «εξαιρετικές περιπτώσεις», όταν κρίνουν ότι η εφαρμογή της lex fori είναι «πρωταρχικής σημασίας» εξαιτίας «λόγων δημοσίου συμφέροντος». Με άλλα λόγια, οι λόγοι δημοσίου συμφέροντος αποτελούν προϋπόθεση για την εφαρμογή των διατάξεων της lex fori «η τήρηση των οποίων κρίνεται πρωταρχικής σημασίας» από τα εθνικά δικαστήρια. Ειδικότερα, η αιτιολογική σκέψη 32 του εν λόγω κανονισμού αναφέρει ότι «η εφαρμογή διάταξης [του δικαίου που καθορίζεται ως εφαρμοστέο] από τον [ίδιο κανονισμό], που θα είχε ως αποτέλεσμα την επιδίκαση υπερβολικής μη αντισταθμιστικής αποζημίωσης, αποζημίωσης παραδειγματικού χαρακτήρα ή αποζημίωσης με χαρακτήρα κύρωσης, [δύναται], ανάλογα με την περίπτωση και την έννομο τάξη του κράτους μέλους του επιληφθέντος δικαστηρίου, να θεωρηθεί ότι αντίκειται προς τη δημόσια τάξη του δικάζοντος δικαστηρίου».

58. Κατά δεύτερον, επισημαίνω ότι η προστασία που προβλέπει το άρθρο 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ δεν αφορά αυτομάτως όλα τα δημόσια συμφέροντα ενός κράτους. Για να εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω διατάξεως, τα συμφέροντα αυτά πρέπει να είναι τόσο σημαντικά ώστε να επηρεάζουν, ειδικότερα, την πολιτική, κοινωνική ή οικονομική οργάνωση του οικείου κράτους[49]. Επομένως, έχει σημασία να κριθεί αν, στο πλαίσιο της αιτιολογικής σκέψης 32 του εν λόγω κανονισμού, η αναφορά του νομοθέτη της Ένωσης στους σκοπούς δημοσίου συμφέροντος πρέπει να ερμηνευθεί stricto sensu ή αν μπορεί να επεκταθεί και στις εθνικές διατάξεις που προστατεύουν τα ατομικά συμφέροντα. Το ζήτημα αυτό αποτελεί αντικείμενο ζωηρής συζήτησης μεταξύ των συγγραφέων στη θεωρία, δεδομένου ότι το όριο μεταξύ της προστασίας των συλλογικών συμφερόντων και της προστασίας των ατομικών συμφερόντων δεν είναι εύκολο να

47 Βλ. σημεία 38 επ. των παρουσών προτάσεων.

48 Βλ., επίσης, αιτιολογική σκέψη 37 του κανονισμού Ρώμη Ι. Για τη στενή σχέση μεταξύ των υπερισχυουσών διατάξεων αναγκαστικού δικαίου και της «προστασίας της δημόσιας τάξης», βλ. προτάσεις μου στην υπόθεση Νικηφορίδης (C-135/15, EU:C:2016:281, σημεία 68 επ.).

49 Bonomi, A., «Article 9», *Commentary on the Rome I Regulation*, όπ.π., σ. 626, σημείο 84.

προσδιοριστεί[50]. Η αποσαφήνιση του ορίου αυτού θα αποτελέσει καθοριστικής σημασίας συμβολή στην αυτοτελή ερμηνεία της έννοιας των «διατάξεων αμέσου εφαρμογής» κατά το άρθρο 16 του εν λόγω κανονισμού. Πράγματι, στο πλαίσιο της ερμηνείας του άρθρου 16 του εν λόγω κανονισμού υπό το πρίσμα της αιτιολογικής σκέψης 32 του ίδιου κανονισμού, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η δυνατότητα προστασίας και των ατομικών συμφερόντων.

59. Δύο επιχειρήματα συνηγορούν, κατά τη γνώμη μου, υπέρ της ερμηνείας αυτής.

60. Το πρώτο επιχείρημα σχετίζεται με την αλληλεπίδραση μεταξύ συλλογικών και ατομικών συμφερόντων. Συγκεκριμένα, στον τομέα της αδικοπρακτικής ευθύνης, οι κανόνες που καθιερώνει ένα κράτος μέλος για την προστασία μιας κατηγορίας ζημιωθέντων, τροποποιώντας, μεταξύ άλλων, το βάρος αποδείξεως ή θεσπίζοντας ελάχιστο όριο αποζημίωσης, μπορεί να έχουν ως κύριο σκοπό την αποκατάσταση της ισορροπίας μεταξύ των αντικρουόμενων συμφερόντων των ιδιωτών. Εμμέσως, μπορεί να συμβάλλουν, για τον λόγο αυτό, και στην προστασία της κοινωνικής και οικονομικής τάξης του κράτους μέλους μειώνοντας τον αντίκτυπο των ατυχημάτων επί των δημοσίων οικονομικών[51].

61. Ένα δεύτερο επιχείρημα, προς την κατεύθυνση αυτή, στηρίζεται στη διαπίστωση ότι η αιτιολογική σκέψη 32 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ κάνει λόγο, ειδικότερα, περί διατάξεων που αφορούν τον υπολογισμό της αποζημίωσης, πράγμα που περιλαμβάνει, κατά συνέπεια, και το ενδεχόμενο η αποζημίωση αυτή να οφείλεται μεταξύ ορισμένων κατηγοριών φυσικών προσώπων. Συναφώς, οφείλω να διευκρινίσω ότι, μολονότι η εν λόγω αιτιολογική σκέψη αναφέρει ότι η εφαρμογή τέτοιων διατάξεων μπορεί να θεωρηθεί «ότι αντίκειται προς τη δημόσια τάξη του δικάζοντος δικαστηρίου», χωρίς να μνημονεύει και τον μηχανισμό των υπερισχυουσών διατάξεων αναγκαστικού δικαίου, εντούτοις το ίδιο ισχύει, κατά τη γνώμη μου, και για τον εν λόγω μηχανισμό.

62. Υπό τις συνθήκες αυτές, εκτιμώ ότι διατάξεις που αποσκοπούν πρωτίστως στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών μπορούν να χαρακτηριστούν ως «αμέσου εφαρμογής» κατά την έννοια του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, εφόσον, πέραν του ότι οι διατάξεις αυτές διευθετούν ατομικά συμφέροντα, αποδεικνύεται ότι *συνδέονται επαρκώς με δημόσια συμφέροντα τα οποία κρίνονται ως πρωταρχικής σημασίας εντός της έννομης τάξης του οικείου κράτους*.

63. Συναφώς, κατά τρίτον, φρονώ ότι είναι σημαντικό να επισημάνω, όπως και η Γερμανική Κυβέρνηση, ότι η ιδιαίτερη προστασία που παρέχει μια διάταξη αμέσου εφαρμογής πρέπει να αποτελεί την αναγκαία έκφραση θεμελιωδών αρχών του δικαίου.

64. Είναι βεβαίως αληθές ότι οι κανόνες που προβλέπουν τα κράτη για την προστασία ορισμένων κατηγοριών ατομικών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα αποζημιώσεως των θυμάτων αξιόποινων πράξεων ή τροχαίων ατυχημάτων, μπορεί να έχουν, στο πλαίσιο συγκεκριμένης εθνικής έννομης τάξης, τόσο μεγάλη σημασία ώστε να θεωρούνται ως θεμελιώδεις αρχές του δικαίου, στις οποίες μπορεί να περιλαμβάνεται και η αρχή της δίκαιης κρίσης.

[50] Για τη θεωρητική συζήτηση σχετικά με την ερμηνεία της αιτιολογικής σκέψης 32 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, βλ., μεταξύ άλλων, Wautelet, P., «Article 16», *Commentary on the Rome II Regulation*, όπ.π., σ. 554, σημείο 15· Francq, S., και Jault-Seseke, F., «Les lois de police, une approche de droit comparé», *Le règlement communautaire Rome I et le choix de loi dans les contrats internationaux*, όπ.π., σ. 360 έως 371, και Pailler, L., «Conflit de lois: CJUE, 6e ch., 31 janv. 2019, aff. C-149/18, Agostinho da Silva Martins c/Dekra Claims Services Portugal SA.», *Journal du droit international (Clunet)*, αριθ. 3, 2019, σ. 890 έως 894.

[51] Wautelet, P., «Article 16», *Commentary on the Rome II Regulation*, όπ.π., σ. 554, σημεία 15 και 16.

65. Εν προκειμένω, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι η αρχή της δίκαιης χρηματικής ικανοποίησης που προβλέπεται στο άρθρο 52 του ZZD συνιστά θεμελιώδη αρχή του βουλγαρικού δικαίου και ότι η αρχή της δίκαιης κρίσης άπτεται της δημόσιας τάξης του κράτους. Εντούτοις, όπως ήδη επισήμανα, το αιτούν δικαστήριο διαπίστωσε ότι η νομολογία των βουλγαρικών δικαστηρίων είναι αποκλίνουσα ως προς το ζήτημα κατά πόσον το άρθρο 52 του ZZD, το οποίο συνεπάγεται τη δυνατότητα καταβολής χρηματικής ικανοποίησης σε κάθε περίπτωση ψυχικής οδύνης και όχι μόνον εφόσον η ψυχική οδύνη προκάλεσε παθολογική βλάβη, αποτελεί διάταξη αμέσου εφαρμογής κατά την έννοια του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, πράγμα που θα έχει ως συνέπεια, στη διαφορά της κύριας δίκης, τον αποκλεισμό της εφαρμογής του γερμανικού δικαίου[52]. Το γεγονός ότι η σχετική νομολογία των βουλγαρικών δικαστηρίων είναι αποκλίνουσα, όπως επισημαίνει το αιτούν δικαστήριο, με κάνει, εκ πρώτης όψεως, να αμφιβάλλω ως προς το κατά πόσον η αρχή της δίκαιης κρίσης αποτελεί θεμελιώδη αρχή της βουλγαρικής έννομης τάξης. Εντούτοις, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει το γεγονός αυτό.

66. Εν πάση περιπτώσει, οφείλω να τονίσω, κατά τέταρτον και τελευταίο, ότι, στο πλαίσιο της εφαρμογής του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, ερμηνευόμενου σε συνδυασμό με την αιτιολογική σκέψη 32 του κανονισμού αυτού, η δυνατότητα εφαρμογής των διατάξεων αμέσου εφαρμογής για την προστασία τόσο των συλλογικών όσο και των ατομικών συμφερόντων πρέπει να εκτιμάται σε σχέση με το ουσιαστικό δίκαιο της Ένωσης, το οποίο μπορεί να αποτελεί το εφαρμοστέο δίκαιο βάσει του άρθρου 4 του εν λόγω κανονισμού.

67. Στην απόφαση HUK-COBURG I, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι η οδηγία 2009/103 δεν αντιτίθεται, κατ' αρχήν, σε εθνική ρύθμιση που καθορίζει δεσμευτικά κριτήρια για τον προσδιορισμό των μη υλικών ζημιών για τις οποίες μπορεί να καταβληθεί χρηματική ικανοποίηση. Ως εκ τούτου, έκρινε ότι η εν λόγω οδηγία δεν αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία εξαρτά την καταβολή, *εκ μέρους του ασφαλιστή της αστικής ευθύνης* από την κυκλοφορία αυτοκινήτων οχημάτων, χρηματικής ικανοποίησης για τη μη υλική ζημία την οποία υπέστησαν οι στενοί συγγενείς των θυμάτων τροχαίων ατυχημάτων από την προϋπόθεση η ζημία αυτή να έχει προκαλέσει παθολογική βλάβη στους εν λόγω στενούς συγγενείς[53]. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι εθνική νομοθεσία εφαρμοστέα βάσει του άρθρου 4 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, με διάταξη της οποίας μεταφέρεται στην εσωτερική έννομη τάξη η οδηγία 2009/103[54], είναι σύμφωνη με την οδηγία αυτή εφόσον προβλέπει ένα κριτήριο για τη δίκαιη χρηματική ικανοποίηση της μη υλικής ζημίας.

68. Υπό τις περιστάσεις αυτές, κατά τις οποίες η οδηγία 2009/103 προβλέπει ελάχιστα ποσά κάλυψης από την υποχρεωτική ασφάλιση, η lex fori, ιδίως στην περίπτωση που προβλέπει μεγαλύτερα ποσά κάλυψης, μπορεί να ληφθεί υπόψη μόνον εάν η προστασία που κρίνεται ως πρωταρχικής σημασίας για τη διασφάλιση των δημοσίων συμφερόντων του κράτους του δικάζοντος δικαστηρίου, κατά την έννοια του άρθρου 16 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ, γίνει δεκτό ότι, εντός της έννομης τάξης του εν λόγω κράτους, *υπερβαίνει τα ελάχιστα πρότυπα που διασφαλίζει το δίκαιο της Ένωσης*, ανεξαρτήτως όσων προβλέπει η νομοθεσία των άλλων κρατών μελών.

69. Ωστόσο, όπως προκύπτει επίσης από την απόφαση HUK-COBURG I, η υποχρέωση κάλυψης από την ασφάλιση της αστικής ευθύνης εξ αυτοκινήτων των ζημιών σε βάρος τρίτων διακρίνεται από την έκταση της αποζημίωσης για τις ζημίες αυτές βάσει της αστικής ευθύνης του

[52] Βλ. σημείο 33 των παρουσών προτάσεων.

[53] Απόφαση HUK-COBURG I (σκέψη 51 και διατακτικό).

[54] Όπως επισήμανα, η επίμαχη στην υπόθεση εκείνη εθνική νομοθεσία ήταν η ίδια με την επίμαχη στην υπό κρίση υπόθεση.

ασφαλισμένου. Πράγματι, ενώ η πρώτη ορίζεται και διασφαλίζεται από την κανονιστική ρύθμιση της Ένωσης, η δεύτερη διέπεται, κυρίως, από το εθνικό δίκαιο. Το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι, συγκεκριμένα, από τον σκοπό και από το γράμμα της οδηγίας 2009/103 προκύπτει ότι η οδηγία αυτή, όπως και οι οδηγίες τις οποίες κωδικοποιεί, δεν αποβλέπει στην εναρμόνιση των συστημάτων αστικής ευθύνης των κρατών μελών και ότι, στο παρόν στάδιο εξέλιξης του δικαίου της Ένωσης, τα κράτη μέλη παραμένουν ελεύθερα να καθορίζουν το καθεστώς αστικής ευθύνης το οποίο έχει εφαρμογή επί των ατυχημάτων που προκύπτουν από την κυκλοφορία αυτοκινήτων οχημάτων[55]. Κατά συνέπεια και λαμβανομένου ιδίως υπόψη του άρθρου 1, σημείο 2, της οδηγίας 2009/103, το Δικαστήριο έκρινε ότι, στο παρόν στάδιο εξέλιξης του δικαίου της Ένωσης, τα κράτη μέλη διατηρούν, κατ' αρχήν, την ευχέρεια να καθορίζουν, ειδικότερα, για ποιες ζημίες που προκαλούνται από αυτοκίνητα οχήματα πρέπει να καταβάλλεται αποζημίωση, ποιο είναι το εύρος του δικαιώματος αποζημίωσης και ποιοι πρέπει να είναι οι δικαιούχοι της αποζημίωσης[56].

70. Στην υπό κρίση υπόθεση, η νομοθεσία που είναι εφαρμοστέα βάσει του άρθρου 4 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ και ενδέχεται να παραμεριστεί προς όφελος του δικαίου του δικάζοντος δικαστηρίου, το οποίο έχει εφαρμογή δυνάμει του άρθρου 16 του εν λόγω κανονισμού, εμπίπτει στο ουσιαστικό δίκαιο της αστικής ευθύνης στο οποίο παραπέμπει η οδηγία 2009/103[57].

V. Πρόταση

71. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στο προδικαστικό ερώτημα που υπέβαλε το Varhoven kasatsionen sad (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, Βουλγαρία) ως εξής:

Το άρθρο 16 του κανονισμού (ΕΚ) 864/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Ιουλίου 2007, για το εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές («Ρώμη ΙΙ»),

έχει την έννοια ότι:

αντιτίθεται στο να θεωρηθεί ως διάταξη αμέσου εφαρμογής, κατά την έννοια του εν λόγω άρθρου, εθνική διάταξη όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία προβλέπει, ως κριτήριο για τον προσδιορισμό της χρηματικής ικανοποίησης της μη υλικής ζημίας που υπέστησαν οι στενοί συγγενείς θανόντος σε τροχαίο ατύχημα, την εφαρμογή θεμελιώδους αρχής του δικαίου του κράτους μέλους, όπως η αρχή της δίκαιης κρίσης, εκτός εάν το επιληφθέν δικαστήριο διαπιστώσει, βάσει της υπάρξεως αρκούντως στενών δεσμών με το κράτος του δικάζοντος δικαστηρίου και κατόπιν εμπεριστατωμένης αναλύσεως του γράμματος, της όλης οικονομίας, των σκοπών καθώς και του πλαισίου θεσπίσεως της εν λόγω διατάξεως, ότι αυτή έχει τέτοια σημασία για την εθνική έννομη τάξη ώστε να δικαιολογεί παρέκκλιση από το δίκαιο που καθορίζεται ως εφαρμοστέο βάσει του άρθρου 4 του εν λόγω κανονισμού.

[55] Απόφαση HUK-COBURG I (σκέψεις 35 και 36). Από τη σκέψη 48 της αποφάσεως αυτής προκύπτει, μεταξύ άλλων, ότι η οδηγία 2009/103 δεν επιβάλλει στα κράτη μέλη την επιλογή ενός συστήματος αστικής ευθύνης ιδίως για τον καθορισμό της έκτασης του δικαιώματος του θύματος για χρηματική ικανοποίηση στο πλαίσιο της αστικής ευθύνης του ασφαλισμένου.

[56] Απόφαση HUK-COBURG I (σκέψη 37).

[57] Στην υποθετική περίπτωση που η εφαρμοστέα βάσει του άρθρου 4 του κανονισμού Ρώμη ΙΙ νομοθεσία ενέπιπτε στην οδηγία 2009/103, για να αποκλειστεί η εφαρμογή της προς όφελος της lex fori, λόγω του ότι οι διατάξεις της τελευταίας έχουν, στην έννομη τάξη του κράτους του δικάζοντος δικαστηρίου, χαρακτήρα διατάξεων αμέσου εφαρμογής, θα έπρεπε να διαπιστωθεί, βάσει εμπεριστατωμένης εκτιμήσεως των διατάξεων αυτών, ότι, στο πλαίσιο της μεταφοράς της οδηγίας 2009/103 στην εσωτερική έννομη τάξη, ο νομοθέτης του κράτους του δικάζοντος δικαστηρίου έκρινε ότι είναι ουσιώδες, εντός της έννομης τάξης του, να παρασχεθεί στους στενούς συγγενείς θύματος τροχαίου ατυχήματος «προστασία που υπερβαίνει αυτήν που προβλέπεται με την εν λόγω οδηγία, λαμβάνοντας συναφώς υπόψη τη φύση και τον σκοπό [αυτής της διατάξεως] αμέσου εφαρμογής». Πρβλ. αποφάσεις Unamar (σκέψεις 50 έως 52) και Da Silva Martins (σκέψη 30).